

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2 373.7

Наталія Коваленко,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ КОДІВ УКРАЇНЦІВ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Сьогодні особливо гострою та нагальною є потреба у збереженні та дослідженні історії, обрядово-звичаєвої та народнорозмовної спадщини українців через стрімкі явища урбанізації, переселення у зв'язку з руйнуваннями чи екологічним лихом тощо.

В основі семантики фразеологізмів українського народного мовлення – лінгвалізація найрізноманітніших аспектів життя людини, а особливо – закодований вияв світобачення, національної культури, правил моралі та ін. Складність дослідження особливостей компонентного складу, значення, структури та функціонування фразем говіркового мовлення полягає у

відсутності достатньої повної фактичної бази з усіх ареалів України.

Зауважимо, що спроби зафіксувати сталі народні вислови датуються ще початком XIX ст. (М. Номис, І. Франко, П. Чубинський та ін.). Цінними є і сучасні записи лексики, фразеологізмів, приповідок, переказів, великих зв'язних текстів з огляду на те, що сьогодні українська діалектологія визначає новий рівень завдань через переорієнтацію на докладний, повний опис окремої говірки як системи на матеріалі записів мовлення, у яких відбиваються найтонші риси нації, є ключ до пізнання духовної сутності людини, сприйняття нею навколишнього світу.

З огляду на можливості фразем презентувати лінгвокультуру певного етносу, значення соціолінгвістичних, ментальних і психологічних особливостей досліджували упродовж XX–XXI ст. такі мовознавці: Л. Г. Авксентьєв, М. Ф. Алефіренко, Н. Ф. Венжинович, Г. Ю. Богданович, А. Вежбицька, І. Я. Гнатюк, В. В. Жайворонок, В. І. Лавер, В. М. Мокієнко, Ю. Ф. Прадід, О. О. Селіванова, Л. Г. Скрипник, В. М. Телія, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко та ін.

Важливими є підтвердження генетичних зв'язків української обрядової фразеології та лексики з етнічною культурою [2]; виокремимо й дослідження фраземіки українських народних обрядів на матеріалі говіркового мовлення, це праці: М. В. Бігусяка “Із спостережень над обрядовою фразеологією

гуцульських говірок” [1], І. В. Магрицької “Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнословобожанських говірках” [3], І. В. Царьової “Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок” [5], О. Ф. Миголинець “Фраземи, пов’язані з весільною обрядовістю, в українських закарпатських говірках” [4] та ін.

Основними напрямками вивчення національно-культурної специфіки фразеологізмів, як це можна помітити в сучасних дослідженнях, є аналіз регіональної складової компонентів, які усталилися в структурі фразем або поширені за її межами, вивчення метафоричних основ внутрішніх форм, етнолінгвістичні описи з орієнтацією на усталені національно-культурні еталони в певному мовному соціумі. Метою нашого наукового дослідження є вираження культурних кодів українців засобами діалектної фразеології.

Традиційним є образно-метафоричне відображення у фраземі зв’язку людини з навколишнім (ближнім) світом та осмислення себе в ньому, а звідси й розуміння законів побудови довкілля загалом. З’ясовано, що фразеологізми можуть активно функціонувати в особливих, культурно маркованих обрядово-звичаєвих текстах. У вживанні виразів із компонентами, що номінують оселю та її елементи (*хата, двері, вікно, стіна, поріг, стеля, кут*), господарські приміщення (*сарай, хлів, шопи, льох*), огорожу (*тин, пліт, перелаз, ворота*), предмети побуту та

господарювання (*підкова, цвях, голка, лопата* та ін.), кухонного начиння (*баняк, ложка, тарілка, миска, макогін*), номінаціями тваринного (*кінь, бик, курка, півень, індик, качка*) і рослинного світу (*мак, верба, гарбуз, груша*), основних ключових слів національної культури, важливих і визначальних для української нації, спостережено кодування культурної інформації на рівні фразеологічної системи.

Рівень близькості співжиття людини і домашніх тварин, їхні ознаки й поведінка, територіальні особливості господарювання (особливо територія поширення тварин) впливають на частотність уживання назв у складі фразем різних говорів та варіації конотативного значення. У говірковому мовленні, антропологічному за характеристиками, мовець є виразником етнічної свідомості, колективних знань, а індивідуальність може реалізуватися засобами діалектної фразеології зі спектром відчуттів, експресії, емоцій, особистого досвіду, ставлення до чогось або когось тощо.

Фразеологізми відіграють велику роль у творенні мовної картини світу носія говірки та етносу загалом. Народні спостереження, що реалізувалися у віруваннях, повір'ях і звичаях, вербалізувалися в образній основі багатьох фразеологізмів із досліджуваними компонентами. З'ясовано, що в таких фразеологізмах українських говірок актуалізовано різні характеристики людини (розум, мовлення, зовнішність, поведінка,

вчинки), а також абстрактні поняття (мало, багато, нічого, смачно), стани природи (тихо, безвітряно, ясно), уявлення про час та ін.; підтверджено збіг структури та семантики одиниць у різних говорах, але збереження фонетичних, лексичних регіоналізмів, архаїзмів.

На різних територіях можна простежити деякі переваги у вживанні символічних компонентів у складі фразем, виділення різних ознак чи рис одного об'єкта в складі фразеологізмів. Семантичні акценти пояснюються соціальними чинниками, навколишньою природою, територіальними особливостями ведення господарства, сільськогосподарськими традиціями, психологією сприйняття дійсності, правилами моралі, що відповідно фіксується у фразеологічній картині світу.

Отже, повнота інформації про фразеологічну систему говорів забезпечує не тільки об'єктивне визначення особливостей українських діалектів, а й ментальності, кодів української культури.

Наступні дослідження можуть бути використані для виявлення лексем, що побутують лише у фраземах, дослідження фразеологічних одиниць в обрядових текстах і повсякденному спілкуванні. Це дозволить розв'язати низку загальнотеоретичних проблем з української фразеології.

1. Бігусяк М. В. Из спостережень над обрядовою фразеологією гуцульських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Ужгород, 2001. Вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзедзелівського. С. 109–111.
2. Васильченко В. Генетичні зв'язки української обрядової фразеології з етнічною культурою. *Дивослово*. 2009. № 6. С. 37–44.
3. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнословобожанських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 182–193.
4. Миголинець О. Ф. Фраземи, пов'язані з весільною обрядовістю, в українських закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород : ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2(44). С. 219–225.
5. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во "Інновація", 2015. 258 с.

